

1918-ci il martın sonları – aprelin əvvəlləri Azərbaycan tarixinə xalqımızın öz torpağında mövcudluğunun taleyi ilə bağlı ən faciəli məqamlardan biri kimi qanla yazılmışdır. Həmin müdhiş günlərdə erməni-daşnak və ifrat bolşevik qüvvələrinin Bakı şəhərində və bölgələrdə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımı düşmənlərimizin uzun illərdən bəri izlədikləri təcavüzkar siyasətin məntiqi nəticəsi idi.

Ermənilər mart soyqırımına necə hazırlaşmışdılar?

Bu antibəşəri cinayətin mərkəzində erməni millətçi qüvvələrinin yerli xalqa qarşı alət olaraq yerləşdirildikləri türk torpaqlarında özlərinə qəsbkar “vətən” axtarışı dayanırdı. Bu “axtarış”ın hədəfi isə yerli xalqı son nəfərinədək qırmaq və tarixi yurdundan qovub çıxarmaq idi. Erməni kilsəsi tərəfindən ilhamlandırılan, öz məqsədləri xatirinə böyük dövlətlər tərəfindən himayə və təhrik olunan erməni millətçiləri XIX əsrin sonlarından başlayaraq, əvvəlcə Osmanlı Türkiyəsi

qırğınların törədilməsi də bu şəbəkənin fəaliyyətinin dəhşətli nəticələri idi.

Rəsmi məlumatlara əsasən, sonralar Bakıda və Azərbaycanın digər bölgələrində türk-müsəlman əhalinin kütləvi şəkilə qətlam edilməsinə rəhbərlik edən bolşevik lider Leninin Qafqazda vuran əli olmuş Şaumyan da elə bu illərdə daşnak partiyasının fəal üzvlərindən biri idi. 1908-ci ildə o, daşnak partiyasının Bakı komitəsinə daxil edilmişdi. Elə həmin ildə Şaumyan RSDFP Bakı komitəsinin katibi

ərazisində, sonra da Cənubi Qafqazda kifayət qədər fəallaşmışdılar.

Qarşılarına qoyduqları təcavüzkar məqsədə nail olmaq üçün erməni silahlı quldur bəndələri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edilənədək iki dəfə Türkiyə (1895–1897 və 1915-ci illərdə), iki dəfə də Azərbaycan ərazilərində (1905–1907 və 1918-ci illərdə) yerli əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlar həyata keçirdilər. Türkiyənin “erməni vilayətləri” adlanan ərazilərində, Cənubi Qafqazın quberniyalarında etnik azlıq sayılan gəlmə ermənilər özlərinə “vətən” yaratmağın mümkün yolunu Osmanlı dövlətində və Qafqazda yerli türkləri qırğınlara məruz qoymaqla onların yaşadığı ərazilərin erməniləşdirilməsində görürdülər.

Bu amansız niyyəti gerçəkləşdirmək üçün erməni millətçi liderlər ən qəddar və təcavüzkar vasitələrə əl atırdılar. Belə vasitələrdən millətçi-terror dəstələrinin yaradılması idi. Bu qüvvələrin təşkilatlandırılmasına rəhbərlik edən millətçi Daşnaksütyun partiyasının yaradıcıları silahlı millətçi dəstələrin formalaşdırılmasını özlərinin başlıca fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi qəbul edirdilər. Buna görə idi ki, partiyanın 1892-ci ildə keçirilən ilk qurultayında zım-vorlardan (əsgər) təşkil ediləcək erməni ordusunun yaradılması barəsində qərar qəbul edildi. Bundan dərhal sonra erməni gəncləri arasında “zinvorlar”ın toplanmasına və onların silahlandırılmasına başlandı.

Cənubi Qafqazda və Türkiyə ərazisində kütləvi terrorların həyata keçirilməsi üçün Daşnaksütyun partiyası 2 müstəqil terror şəbəkəsinin fəaliyyətinə dayaqlanırdı. Bunlardan biri partiyanın nəzdində xüsusi hərbi hissələrin yaradılması idisə, digəri peşəkar terrorçular şəbəkəsinin qurulması idi. Seçilmiş şəxslərin aradan götürülməsi və məhv edilməsi üçün partiya liderləri tərəfindən xüsusi planlar hazırlanır və onların həyata keçirilməsi də xüsusi hazırlıq görmüş şəxslərə tapşırılırdı. Belə terrorçu qruplar Daşnaksütyun partiyasının bütün komitələrinin nəzdində yaradılmışdı. Partiyanın müstəqil fəaliyyət göstərmək səlahiyyəti olan belə komitələri Cənubi Qafqazda daha çox idi.

Əldə olan məlumatlara görə, tək cə Azərbaycan ərazisində Daşnaksütyun partiyasının 5 komitəsi var idi. Onlar Bakıda, İrəvanda, Şuşada, Gəncədə və Naxçıvanda yerləşirdilər. Bu komitələr Daşnaksütyun partiyasının qarargahı Tiflisdə yerləşən Şərq bürosuna tabe idilər. Hər komitənin nəzdində yaradılmış peşəkar terrorçu qruplarına 40 – 100 nəfər daxil idi. Qafqazda ermənilərin ən böyük terror qrupu Daşnaksütyun partiyasının Tiflisdəki mərkəzi komitəsinin yanında yaradılmışdı. Bu qrupda 150 nəfər terrorçu var idi.

Bundan başqa, Tiflisdə Şərq bürosunun tabeliyində başqa bir xüsusi terror qrupu da yaradılmışdı. Bu qrup “Aqabeqiç Marmın” adlanırdı. Həmin qrupa daxil olan peşəkar terrorçular bürünün qərarı ilə Cənubi Qafqazın istənilən məntəqəsində, eləcə də digər məntəqələrdə terror törədilməsinə göndəriş ala bilərdilər. Bu terror qruplarına yazılmaq istəyən erməni millətçiləri xüsusi sınaqlardan keçirilirdi, onlara silahlardan istifadə edilməsi, bombaların partladılması və s. öyrədilirdi. XX əsrin əvvəllərində Daşnaksütyun partiyasının bu ölümşəhən şəbəkəsi artıq kifayət qədər formalaşmışdı. Təkcə 1905 – 1909-cu illərdə bu başkəşən qruplar 200-dən artıq terror aktı həyata keçirmişdi.

1905–1907-ci illərdə daşnak silahlı qüvvələrinin üzvlərini 100 minə qətdirilmişdi. Bu qüvvələrin tərkibində xeyli Türkiyə ermənisi də var idi. Xüsusilə Cənubi Qafqazda və Bakıda daşnak hərbi qüvvələrinin güclü şəbəkəsi mövcud idi. 1905–1906-cı ildə Gəncədə, Bakıda və Azərbaycanın digər məntəqələrində azərbaycanlı əhaliyə qarşı kütləvi

seçilsə də daşnaklarla əlaqəni kəsməmişdi. 1910-cu ildə onun daşnak partiyası üzvlərinə yaxından kömək göstərməsi, onları Bakıda işə düzəltməsi və bununla da orada özünə arxa yaratması faktlarla təsdiqlənir.

Birinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Cənubi Qafqazda yeni erməni silahlı dəstələrinin təşkili əlavə bir vüsət aldı. Bunun üçün Rusiya çarından lazımı icazə də alındı. Erməni millətçiləri güman edirdilər ki, ən azı, Türkiyədə törətdikləri qırğınların və orada çar ordusuna göstərdikləri xidmətlərin əvəzində Rusiya tərəfindən onlara Türkiyə ərazisində Rusiyanın Polşaya verdiyi muxtariyyətə oxşar olan bir idarəetmə veriləcəkdir. Lakin ermənilərin bu niyyəti həyata keçmədi və onda formalaşdırılmış olan bütün erməni qüvvələrinin fəaliyyəti azərbaycanlılara qarşı çevrildi.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada baş verən hakimiyyət dəyişikliyinə sonra erməni millətçiləri milli korpusun yaradılması barəsində məsələ qaldırdılar. Həmin il noyabr ayının 19-da onlar Kerenskinin müvəqqəti hökumətində belə bir korpusun yaradılması barədə rəsmi icazə aldılar. Erməni korpusunun təşkilinə Müsəlman korpusunun təşkilindən əvvəl razılıq verildi və bununla bölgənin azərbaycanlı əhalisi ciddi bir təhlükə qarşısında qoyuldu. Erməni korpusunun təşkili, əslində, Qafqaz cəbhəsində mövcud olan erməni təqibli hərbi hissələrin bir strukturda birləşdirilməsi üçün atılmış məkrli addım idi. Müsəlman korpusunun təşkilinə isə heç bir baza olmadan başlanmalı, xeyli vaxt və imkan lazım idi.

1918-ci ilin fevral ayında erməni korpusunun tərkibində artıq 2 piyada diviziyası, 1 süvari briqadası, bir neçə ehtiyat alay formalaşmış şəkildə mövcud idi: general-mayor Foma Nəzərbəyovun komandanlığı altında 11 min 675 nəfərlik Erməni korpusu – 1287 zabıt, 10 min 388 sırayı: general Andranikin rəhbərliyi altında 14 min 858 nəfərlik Xüsusi erməni yığma dəstəsi – 179 zabıt, 13 min 679 piyada əsgər, 1000 atlı.

Bundan başqa, ermənilərin bir süvari briqadası və erməni məhəlli hissələri də var idi. Bu strukturların daha mükəmməl təşkili üçün Rusiyanın Avropa cəbhəsindəki qoşunlarının tərkibində xidmət edən erməni əsərləri hərbiçilərə çağırışlar göndərilmişdi. Bu işə Petroqradda müxtəlif yüksək hərbi vəzifələr tutmuş erməni generalları və zabıtları rəhbərlik edirdilər. Onlar Erməni korpusunun təchiz edilməsi məqsədilə Cənubi Qafqaza zirehli qatarlar və avtomobillər, sanitariya qatarı və digər təchizat göndərmişdilər.

Erməni hərbi qüvvələrinin təşkilini təkmilləşdirmək üçün 1918-ci ilin fevral – mart aylarında erməni generalları İ. Baqramyan, R. Zaryan və A. Baqratuni Qərb cəbhəsindən Bakıya gəlmişdilər. Türkiyə erməniləri də Rusiya qoşunlarının Türkiyə cəbhəsindən geri çəkilməsindən sonra Qafqaza axışaraq erməni hərbi hissələrinin tərkibinə qatılmışdılar. Cənubi Qafqaza toplaşan və gündən-günə genişlənməkdə olan bu hərbi qüvvələr Türkiyə ərazisində əldə edə bilmədikləri “vətəni” Cənubi Qafqazda, Azərbaycan ərazilərində yaratmaq üçün silahlarını azərbaycanlı əhaliyə qarşı çevirdilər.

Bakıda və Azərbaycanın digər şəhərlərində də ermənilərin silahlandırılması davam etdirilirdi. Bu məqsədyönlü, mütəşəkkil təcavüzkarlıq planının başlıca məqsədi Cənubi Qafqazda türk-müsəlman əhaliyə qarşı kütləvi soyqırımını həyata keçirmək, boşaldılmış əraziləri erməniləşdirmək, “Dənizdən-dənizə böyük Ermənistan” xülyasını gerçəkləşdirmək idi.

Mehman SÜLEYMANOV,
Milli Müdafiə Universiteti Hərbi-Elmi Tədqiqat İnstitutunun professoru, tarix elmləri doktoru